

E költői tömörségű romantikus kép sok későbbi megközelítés alapjává vált Madách számára. A nő mint „virág, drága csecsebecs”, s a férfi, ki csak „állati vágyának eszközüül tekinti a nőt, és durvult kezekkel letörli a költészet himporát arcáról” egyaránt körvonalazódik ebben a vázlatban. A dráma megoldatlansága (látszatzmegoldása) is ebből a megközelítésből ered, mert a földi nőt elutasító Herakles, aki Zeustól Hébét, az ifjúság istenasszonyát nyeri el jutalmul, számunkra tragikomikussá válik az utolsó jelenetben. Miközben Hébe „égesókjáért” esedezik, s azt meg is kapja, a máglya összeomlik, ő megsemmisül. A „két világ közé hajított” Herakles a földi lét eltaszításával nem nyeri meg az égít, s Hébe zárszava, a „Nesze”, felér azzal a gúnykacajjal, amellyel Lucifer honorálja az „átszellemült test” után sóvárgó Ádám balgaságát:

Lucifer:

„Átszellemült test! – Oh a sors valóban
Nem büntethetné jobban a szerelme
Őrülségéért, mint teljesítvén
Mindazt amit csak kedvesére halmoz.”
(Bizánc)

Nem valószínű, hogy Herakles tragikomikus voltát tudatosság formálta meg, hiszen a hősével teljesen azonosuló Madách számára a probléma valóságosan nagy volt, oly nagy, hogy megoldása csak irrealitásokban valósulhatott meg. Ezért őrizte meg nyitottságát egy életen keresztül, ezért nyert oly sokrétű választ a későbbi művekben. A *Férfi és nő*től eltérően azonban a továbbiakban részproblémává süllyedt, amennyiben Madách nőfelfogása s az életben a nőnek juttatott szerepköre erősen módosult. Herakles azonban így is Ádám-előkép. ádámí ember, akit már a küzdés értéke, a halhatatlanság és a halál összefüggése és az emberi önmegvalósulás gátjainak legyőzése érdekel. Herakles archaikus torzó tehát, de minden vonása az általa sugallt eszmék végiggondolására késztet. Ezt tette alkotójával, s ezt teszi velünk is.

Schéda Mária

Radnóti Miklós John Love-versének forrása

A Radnóti Miklós művével foglalkozók köreiben ma már mint elfogadott tény szerepel az a felfogás, hogy a költő, *Lábadózó szél* című verseskötete *Férfinapló*-ciklusának két versében, az 1932. január 17. (*Vasárnap*) és 1932. április 24. (*John Love, testvérem*) címűekben, Bertolt Brecht politikai balladáinak újító gyakorlatát követve, mondanivalóját a napi sajtó hírtudósításaira alapozza s ennek költői hitelesítése érdekében versei szövegét napilapokból vett cikktörédek-feliratokkal látja el. Az 1932. január 17. című verset megelőző idézet szövege a következő:

(*Napilapból: Farkas László, magyar proletár költő és író, 31. életében, Bécsben a Wiedener Spital ágyán, emigrációja első esztendejében, tüdővészben elpusztult.*)¹

Az 1932. április 24. című verset megelőzőé pedig így hangzik:

(*Napilapból: John Love, fiatal néger költőt New York néger negyedében, St. Vincentben, a King White nevé moziban, versének elmondása közben a Ku-Klux-Klan emberei agyonverték a pódiumon és testét kidobták a szellőztető ablakon. A tettéseknek nyomuk veszett.*)²

Azt a ma már jól ismert tényt, hogy 1932. január 17. című versét Radnóti valójában napilapban közölt híre alapozta, M. Pásztor József 1969-ben megjelent cikkéből tudjuk.³ Jelenlegi közleményem célja,

¹ Szövegünk forrása: *Radnóti Miklós Művei*. Szerk., RÉZ Pál. Bp., 1978. 53. Forrásunk újraközléséhez szükséges szíves hozzájárulásért a Népszava szerkesztőségének, útbaigazításért az Országgyűlési Könyvtárnak, értékes szóbeli közléseiért Szilágyi Jánosnak, a Petőfi Irodalmi Múzeum főmunkatársának itt mondok köszönetet.

² *I. m.*, 56.

³ M. PÁSZTOR József, *Egy Radnóti-vers keletkezéséről*. It. 1969. 420–422.

megállapítani, vajon mennyire hiteles az a feltevés, hogy az 1932. április 24. című versben értékesített *John Love*-anyag ugyancsak napilapban közölt híren alapszik.

A *John Love*-vers hitelesítésének, problémája megoldásának ügye már régebb óta foglalkoztat; 1974 óta, jóformán már egy évtizede Radnóti Miklós művén dolgozom. Ennek konkrét eredményeként eddig két amerikai fordításkötet jelent meg, angol nyelven, egy ötven versfordítást tartalmazó válogatás, szerény bevezető- és jegyzetanyaggal és egy a költő összes verseit bemutató gyűjteményes kötet, az előbbinél jóval igényesebb filológiai apparátussal.⁴ Ez utóbbi kötetem előkészítői munkálatainak keretében, amelyeknek tekintélyes részét, az akkori Kulturális Kapcsolatok Intézetének jóvoltából, 1979. június havában Magyarországon végezhettem, felmerült bennem az a terv, hogy a versek összétényanyagának hitelesítését, minden történelmi allúzió feltárását megkíséreljem. Ezt a tervet természetesen csak részben sikerült kivitelezni, bár bizonyos verseknek hátterére (mint pl. a *Trisztánnal ültem*... vagy a *Kolumbusz* címűekére) sikerült némi fényt vetnem. Azt mondanom sem kell, hogy ezt mások segítségével nélkül aligha tehettem volna, szembetűnik ez már abból is, mennyire elüt egymástól a *Csütörtök* című versről hozott két jegyzet a két fordításkötetben.⁵

Azok között a problémák között, amelyeket a Miklós Radnóti, *The Complete Poetry* című kötet előmunkálatainak szentelt hónapok folyamán mégsem sikerült megoldanom, *John Love* rejtélye mindeddig vezető szerepet töltött be. A versben élő költőszemélyiség alakja mint kedves tárgyam foglalkoztatott mindaddig, amíg a gyűjteményes kötet meg nem jelent. Magyarországi utamat jóval megelőzően, az 1978 karácsonyát követő napokat New York-ban töltöttem, hogy ottani könyvtárakban, az újabban igen felkarolt „Black History” („Feketék Történelme”) rubrika alatt valami leletré juthassak. A *New York Times* és egyéb vezető napilapok repertóriumainak áttekintése eredménytelen maradt. A New York Public Library és a Columbiai Egyetemi Könyvtár szintén képtelen volt bármi felvilágosítással szolgálni, vagy olyan enciklopédikus kézikönyvet rendelkezésemre bocsátani, amelyből megismerkedhetnék egy *John Love* nevezetű személlyel a harmincas évek néger *poetae minores* soraiból. Olyan név, mint *John Love* (legyen ez bármennyire is „néger hangzású”, jól beállított amerikai füleknek) még csak véletlenül sem merült fel kutatómunkám során. Ezt követően el látogattam New York fekete negyedébe, Harlem-be is, ahol a New York Public Library egy fiókkönyvtára ma mint a jónevű „Schomburg Center for Research in Black Culture” működik (Schomburg Néger Kulturális Kutatóközpont). Újságmikrofilmek, akták, archivális anyag áttekintése itt is teljesen eredménytelen maradt, s ezért készülő kötetem jegyzetanyagába a következő, némileg rezignált jegyzetet tettem:

„24 April 1932”:

Subtitle and epigraph: A true mystery poet, “John Love” may well be a figure created by MR. An inquiry with the Schomburg Center for Research in Black Culture, New York City, revealed that New York has no black quarter named St. Vincent, no “King White” cinema, and next to no history of Ku Klux Klan activity within city limits. It is rather more likely that a report in the Budapest newspapers that MR read regularly in the 1930s may have triggered the poet’s imagination than that MR would have copied anything wrong.⁶

Magyarul:

1932. április 24.

Alcím és idézet-felirat: Egy valóságos rejtély-költő; *John Love* könnyen lehet Radnóti Miklós saját teremtményével azonos. A New York-i Schomburg-féle Néger Kulturális Kutatóközponthoz intézett kérdéseim kiderítették, hogy New Yorknak nincs sem *St. Vincent* nevezetű négernegyede, sem „*King White*” nevű mozisínháza, s hogy a város határain belül a Ku-Klux-Klan jóformán egyáltalán nem működött. Valószínűbb, hogy egy olyan tudósítás, amelyet Radnóti a harmincas években rendszeresen olvasott budapesti napilapokban talált, élénkítette fel költői fantáziáját, mintsem, hogy Radnóti valamit hibásan másolt volna ki.

⁴ Miklós RADNÓTI, *Subway Stops: Fifty Poems*. Translated, with an Introduction and Notes, by Emery GEORGE. Ardis, Ann Arbor, 1977, és Miklós RADNÓTI, *The Complete Poetry*. Edited and translated by Emery GEORGE. Ardis, Ann Arbor, 1980.

⁵ Zuzana ADAMOVA értékes adalékait a *Csütörtök* című versről, amelyek az *Élet és Irodalom*-ban jelentek meg (1964. 8. 5.), csak az 1980-ban megjelent *The Complete Poetry* című kötetben tudtam idézni. L. i. m., 380–381.

⁶ L. i. m., 363.

Mint ahogy ilyen rejtélyek megfejtése során ez oly gyakran előfordul: a kettő között van az igazság. Sem tiszta költői fantázia, sem napilapból kimásolt anyag feltételezése nem fedi a valóságot, teszi ezt viszont a kettőnek egy egészen bizarr kombinációja. Jelenlegi (1981. őszi) magyarországi tartózkodásom alatt, amelyet egy amerikai–magyar csereösztöndíj tett lehetővé, alkalmam volt újra az Országos Széchényi Könyvtár újságmikrofilmjeibe beletekintennem. Baróti Dezső és Pomogáts Béla kedves sugalmazását követve, körültekintésemet rögtön a *Népszavával* kezdtem, lévén ez a napilap az, amely Farkas László halála hírért közölte. Ennek a lapnak az 1932. április 24-i számában, a 15. oldalon, a következő tárcát találtam:

Fekete költő a pódiumon.
Irta HOLLÓ JENŐ.

*Gyöngye napsugár az életem,
előttetek fogok csillámlani,
vérből örömbbe, télből tavaszba –
Afrikán és Amerikán át az Emberig,
a szabadság felé, a megértés felé . . .*

Eddig mondta a verset, a hangját itt elnyelte a zűrzavar. Könnyű volt egymásra hajigálni a külvárosi mozi székeit. A tulajdonos sajnált pénzt befektetni a vállalatba. Azt gondolta, hogy az a háromszáz néger, aki az előadást végignézi, a zsbívásáron összehordott székekről éppen úgy látja a vásznat, mint ha bársonyon ülne és karfához támaszkodnék.

Pedig, ha rendes üléseket csináltatott volna, azokat mégis nehezebben rángatták volna föl. De igaz, volt ott fegyver is. Egy zsebben talán két revolver is meglapult. Végigöpiült a jelszó: gyorsan végezni, még mielőtt a rendőrség megjelenik!

Nem is múltot el több negyed óránál. Azalatt történt minden, amíg a néger fiú rendőrt hívott.

New Yorknak ebben a piszkos negyedében a rendőrök is elszórtan őrködnek. A piszkos proletárházak élnek mindennapjaikat, a néger gyermekek naponként szaporodnak. Tízéves korukig cigánymódra hancúroznak, esetleg iskolába járnak, akkor elmennek Johnnak vagy James-nek valamelyik vasútársaság étkező- vagy hálókocsijába.

A rendőr percekgig töprengett, hogy odamenjen-e a King White-mozi elé.

– A fehérek legyilkolják a négereket! – lihegte a gyerek. Az arca izdadt volt, szeme fehérje halálrameredten kifordult.

– Fene jó dolgokat van! – bosszankodott a rendőr, de azért belefűjt a sípjába, a központba is telefonált, hogy baj van a King White-moziban, aztán lassan elindult. Útközben mellészegődött a sípszótól föllármázott kollégája is, akivel kettesben elhatározták, hogy megvárják a központi csoportot, mert a Ku-Klux-Klan hatalmas néhány fekete miatt nem érdemes az életüket kockáztatni.

Így történt, hogy a rendőrség emberei már csak messziről hallották a lövöldözést, de a helyszínén egyetlen fegyvert sem találtak. Nem is vehettek őrizetbe csak néhány emberi mivoltából kivetkőzött négert, aki fogát vicsorgatva fenyegetődzött a gyors autókon elszáguldó fehérek után.

A sötét proletárház udvarán, a mozi egyik szellőztetőablaka alatt, haldokolva feküdt John Love, a néger költő. Ráncosarcú, fekete asszonyok jajongtak körülötte, egyik közülük fölemelte a fiatal ember vállát, a másik fehér vászonkendővel a szájából gurgulázó vért törölte le. Két rendőr lépett a haldoklóhoz, az egyik kérdezett, a másik írta a feleleteket. John Love ajkáról akkor már csak szaggatott hörgések fakadtak.

Mr. Aldony, a fehér mozitulajdonos az udvaron föl-alá szaladgált és a haját tépte.

– Mi lesz velem? Istenem, mi lesz velem? Biztosan megvonják az engedélyemet!

A rendőrtiszt közeledtére megnyugodott.

– A négerek kibérelték a termet. Azt mondták, kultúrdélután akarnak tartani. Igaz, hogy javarészt csak asszony és gyermek ült a teremben, a férfiak közül ilyenkor csak az ér rá, akinek nincs munkája. Hát perze, most akad. Kevés fehér volt, maguk a négerek is meghívtak néhányat, valami magyar szabó lakik a házban, az is ott volt. Tiszteletbeli tagja a néger klubnak. De nem is lett volna baj, ha az a fiatal

taknyos, aki költőnek mondta magát, föl nem áll a pódiumra. Kezdetben csak fehérhűs leányok énekeltek, de akkor az a suhanc szavalni kezdett . . .

Mr. Aldony valahonnan Írországból származott el New York St. Vincent-negyedébe. Sohasem hallotta a fiatal költő nevét. A négerék közül is kevesen ismerték, de ez nem is volt csoda. John Love még csak két évvel azelőtt cserélte föl a párizsi Métropol-hotel liftboyságát a New York-i Berengária segédportási állásával. És alig két hónap múltott el első verseinek megjelenése óta. De amíg ott állt a pódiumon, karját kítárta s hangja melegen, ércesen vitte az ütemet.

*A fölkelő nap minket is köszönt,
A lenyugvó nap a mi arcunkra is árnyékot borít . . .*

Amikor a magas homlokú, húszesztendő s néger barna szeméből a szeretet szikrája pattant, akkor a magyar szabó is könnyezett és a néger gyermekek szeme karikásra tágult, mintha csillengő játékot bobogtatnának előttük és azt ígérnék, hogy az övék lehet.

De az ablak alatt ülő csoportból egyszerre elhangzott egy pfuj-kiáltás, aztán több is követte.

– Kutya vagy, fekete vagy, nem ember!

A mozi jegyszédője ekkor küldött el rendőrt.

A következő pillanatban már kívülről belétek az ablakot, aztán az udvar felől az ajtókon álarcosok rohantak be a terembe. Pillanatok alatt lelőtték a világosságot.

És ott, a pódiumon, sokan üthették a néger költőt. Csupa seb volt az arca, de revolvergolyó nem fúrta át a testét. Amikor már nem tudott védekezni, fölemelték és keresztüldobták az ablakon.

A rendőrség emberi fölveték a jegyzőkönyvet. A Ku-Klux-Klan emberei voltak. A tetteseknek nyomuk veszett . . .

John Love pedig utolsót hörgött. Halotti álmában talán Kongóban vagy Szudánban antilopot kergetett, hogy hússal kedveskedjék testvéreinek. Talán a halál pillanatában valamelyik ősapjának lelke szállt John Love testébe.

De a szeme barna volt, tiszta és rámeredt az ajkát letörülő asszony arcára.

Olyan volt, mint valami Krisztus.

2.

A jól megírt kis novella a Radnóti Miklós tollától eredő „napilaphír” minden részletét fedezi. Itt van a „King White-mozi”, a proletárnegyed, „New York St. Vincent negyede”, a Ku-Klux-Klan, az agyonverés, a szellőztetőablak, maga „John Love, a néger költő” is. A hírfelirat fogalmazványában, több szuggesztív visszhangon felül egy fontos szóbeli áttételre is lelünk; utolsó sora a novella vége felé olvasható: „A tetteseknek nyomuk veszett”. De szóbeli áttételeket, kölcsönzött képeket a vers szövegében is találunk; ennek tizedik sora („Mert nagy a Ku-Klux-Klan”) modifikált visszhangja a novella első bekezdései során található passzusnak: „mert a Ku-Klux-Klan hatalmas”. Egy fontos, a novella szövegéből eredő kép a vers ötödik sorában lelhető „barna szem”. Bár talán gyér, óvatos átvételek ezek, a költő műhelytitkaiból mégis elárulnak valamit, különösen ha azt is figyelembe vesszük, hogy maga a vers Radnótinál nem a felolvasóest portréját szándékszik visszaadni, hanem egy *John Love*-hoz intézett meghívóét. A vers képei során azonban találunk egy távoli és szubtilis utalásra is, amely a vers és a novella egymástól látszólag alapvetően eltű két képvilágának viszonyát igen érdekesen világítja meg. A vers második és harmadik sorában található képre gondolok, arra, amely révén, mint ahogyan Baróti ezt oly találóan megfogalmazta, Radnóti „a Ku-Klux-Klan által meggyilkolt néger költőt idézi magához a Tisza partjára”.⁷ A versben: „A Tiszán láttalak forogni / a hid alatt ma.” Úgy, mint ahogyan a költő „testvérét” a Tiszán látja forogni, úgy látja az olvasó *John Love*-ot a novellában, a proletárház udvarában hanyattfekve, s ez a megdöbbenő kép annyira elénk tárja a megtörténtek fait accompli-jellegét, hogy még Mr. Aldony visszaemlékezéseinek részletei – az idézett verssorok, a lövöldözés és a dulakodás – sem tudják megcáfolni egy *poète assassiné* tragikus jelenlétének varázsát.

⁷ BARÓTI Dezső, *Kortárs útlevelére. Radnóti Miklós 1909–1935*. Bp., 1977. 302.

A művészi tömörség és sugalmazó erő terén a költő természetesen felveszi a versenyt örömmel fellett forrásával. A kreált, versfeliratként felhasznált „hírtudósítás”, mint ahogyan ezt a hírlapokat bűvó, s azoknak zszurnalisztikai nyelvezetében jártas költő frappánsan meg tudta fogalmazni, annyira tömören adja vissza a napilapból „megtudottakat”, hogy szinte az egész felolvasóest visszhangja kihallatszik ebből a citált hétsoros betétből. Természetesen nem közömbös a nyílt szemmel olvasó költő előtt az sem, hogy a novella a görög futártragédiák mimetikai módszerét is értékesíti; a megtörténteokről csak jegyzőkönyv-riport révén értesülünk, a néger kisfiú és Mr. Aldony-nak a rendőrhöz intézett szavaiból. Versét Radnóti is erre az elvre építi fel: előbb jön a protokoll, a megköltött hírlaptudósítás jelmezét öltve, azután *John Love* szimbolikus jelenléte a haza vizein. A feliratban impliciten visszaadott tragikumot a versben már katarzis váltja fel; a vers végén érzékeltetett indulatok feloldódását a közös forradalmi munkaterv gondolata hitelesíti: „Együtt dolgozunk John Love; / örvény vagyok én is és guta!”

3.

Három szempontból nyújthatott Holló Jenő novellája a fiatal, öntudatában erősödő Radnótinak fontos költői élményt. Főként a *Férfinapló*-ciklus felépítésének megoldásában lehetett a novella segítségére. Ha most, a *John Love*-forrás ismeretében, újra szemügyre vesszük a nyolc dátum-címmel ellátott verset mint sorozatot, paradigmatisz jellege mindjobban szembetűnhet. Valódi ciklussal állunk szemben, amelynek során a költő, mint tudatos művész, sehol sem ismétli meg magát. A nyolc versből csak kettő – a fent említett Farkas László-vers és a *John Love*-féle – van hírtudósítóval, vagy ahhoz hasonló szöveggel epigrafálva, de kétségtelen, hogy a költő ennek a ciklusának minden versében világhíradót szervez. A nyolc verset sorjában véve, témáik: könyvelkobzás, főtárgyalás, egy barát halála, távol-keleti hír; távol-nyugati hír, a költő születésnapja, táborozás, hazatérés. Tökéletes szimmetria; tematikailag a sorozat minden verse ellentükörképe a sorozatban előforduló homológ versnek (az ötödik a negyediknek, a hatodik a harmadiknak stb.). Mindemellett a szigorú szimmetrikus felépítés mellett a költő ügyel arra, hogy formai ismétlődés ne történjen, áll ez különösen a hírversekre. A hírtudósító szempontjából az *1932. január 17.* című (Farkas László) versben helyet foglaló újságcikk-törödékek még az e mellett levő, *1932. február 17.* című (Maki Hiroshi) vers záró versszaka felelne meg, s annyi bizonyos, hogy az egész ciklusnak ez az egyetlen olyan másik verse, amely szintén valódi hírlapi tudósításon alapszik.⁸ A Holló Jenő tollából származó *John Love*-tárca már annyiban is szerencsés lelemény, amennyiben anyaga Radnóti ciklusát a végzetesen merev, intern szimmetriától menti meg; egy harmadik, de kreált „újsághír” az egésznek egy bizonyos könnyedséget, rugalmasságot kölcsönöz, azt a művészetet, amely magát a művészetet rejti.

Egy második, a költő számára talán még fontosabb szempont a novella vége felé előforduló afrikai képsorozattal függ össze. Nem véletlen, hogy Radnótinak éppen az a verseskötete, amely egy néger költő mítoszát híresztelő verset tartalmazó ciklussal nyílik, az *Ének a négeréről, aki a városba ment* című versével zárul. (A szimmetria elve itt is belejátszódik a költőnek abba a törekvésébe, hogy művészetét helyesen olvassák és interpretálják.) Ebben a tervszerű összefüggésben a néger költőnek a novella záróakkordjaiban megjelenő képe, mint egy afrikai ember képe, komoly horderejűvé válik Radnóti számára. Ha arra nem is kell gondolnunk, hogy itt is közvetlen szövegszerű hatásokról lenne szó, érdemes összehasonlitanunk a novella utolsó előtti megelőző bekezdésének szövegét az *Ének a négeréről, aki a városba ment* című vers megnyitó két versszakával. A prózapasszus szövege a következő:

„John Love pedig utolsót hörgött. Halotti álmában talán Kongóban vagy Szudánban antilopot kergetett, hogy hússal kedveskedjék testvéreinek. Talán a halál pillanatában valamelyik ősapjának lelke szállt John Love testébe.”

A versben ezt olvassuk:

⁸ Japánnak Kína ellen indított offenzívájáról Radnóti minden bizonnyal az *Újság* és a *Pesti Napló* szerdái, 1932. február 17-i számaiban olvashatott. L. az ottani cikkeket, az 5., illetve 4. és 7. oldalon. Hogy a *Maki Hiroshi*-vers zárószakaszában Radnóti miért a Wuszung „patak”-ról, s nem a (helyes) Wuszung erődítményekéről referál, megoldásra vár.

Gzellacsapat menekült régen
a távoli lankán, mert szerelmes
elefántok zajgatták őket,
törve a fákat s hízott gyümölcsök
haltak a testük alatt.

Tüskésre ijedt majom hangja
süvöltött zuttyanó ágon s toporzékolt
akkor a sűrű vidék! azóta
szent hely az és néhol
fogatlan ott az erdő!⁹

Szuggesztió vagy a költő lelkében hordott emlék esete ez talán, s minthogy valóban nem a szó szoros értelmében veendő áttételről van szó, az óvatosság semmi esetre sem árthat. A novella és vers között észlelhető reminiszenciás hasonlatosság azokat a szolid, az *Ének a négeréről*... című versre befolyást gyakorló élményeket sem vonhatja kétségbe, amelyekkel már a Radnóti-szakirodalom is foglalkozott: az 1931-ben meglátogatott *Exposition coloniale* világát, Blaise Cendrars *Anthologie Nègre* és Ivan Goll *Cinq Continents* című világirodalmi szöveggyűjteményeinek, mint Radnóti akkori olvasmányainak hatását. Ezzel szemben érdemes kiemelni azt, hogy a *John Love*- és az *Ének a négeréről*... című versek körülbelül egy időben, 1932 első felében íródhattak és sajtó alá rendezés szempontjából együtt, legkésőbb 1932 decemberében kerülhettek utóljára szem elé; amint ezt ma tudjuk, a *Lábadózó szél* példányai 1933. január utolsó napjaiban már kaphatóak voltak.¹⁰

A novella harmadik hatásköre Radnóti művészetére a prózaszöveg utolsó mondatában ábrázolt, megrázó Krisztus-kép körül rajzolódik. „Olyan volt, mint valami Krisztus”. Hogyne tekintené a fiatal Radnóti a fiatal néger költőt „testvérének”, ő, aki Henri Barbusse Jézusával, az igaz ember prototípusával oly sok rokonszenvet érez, s aki már második, elkobzott verseskötetében, az *Újmódi pásztorok énekében* hasonlóan vallja magát Krisztushoz?

ARCKÉP

Huszonkét éves vagyok. Így
nézhetett ki ősszel Krisztus is
ennyi idősen; még nem volt
szakálla, szőke volt és lányok
álmodtak véle éjjelenként!¹¹

A vers datálása, 1930. október 11., amely az *1932. április 24.* című vers legvalószínűbb megírási idejét kerek két évvel előzi meg, természetesen figyelmeztet arra, hogy ne hagyjuk figyelmen kívül az *Arckép* című versben a Krisztus és a költő között fennálló *külső* jellemző vonásokra helyezett hangsúlyt. Röpké két évvel később már a benső rokonszenv a fontos, de a kiszolgáltatottak sorsát és harcok programját megörökítő *John Love*-ének természetesen nem adhatja fel a „külső”, érzékeltető eszközöket sem, lévén ezek a mester műhelyéhez tartozó szükségletek. Így van okunk, visszatekintve megállapítani, hogy *John Love* alakja nemcsak Krisztuséhoz hasonló, hanem a vadonban élő Jánoséra is emlékeztet. Csak a hosszú életben tér el Radnóti János-képe *John Love* képétől; minden más, az önmegtagadás és nélkülözés, a mások „megkeresztelése”, még a vízben töltött idő is a néger költő portréjának felel meg:

⁹ Radnóti Miklós Művei. Bp., 1978. 68. L. továbbá SZALAI Imre, *A néger Tyl, Jeromos, Karunga és aki a városba ment*. Kort. 1971. 5. 802–805.

¹⁰ MIKÓ Krisztina, *Radnóti Miklós levelei Buday Györgyhöz*. Krit. 1978. 9. 13–14; 1. sz. levél és jegyzet.

¹¹ Radnóti Miklós Művei. Bp., 1978. 43.

Keresztelő, szomorú ember volt,
 angyal hirdette, hogy élni fog
 s pusztákban élt sokáig. Asszonyt
 nem ösmert sohase, de sokszor
 napestig vízben állt; ruháját
 szótték teveszőrből, deréköve bőr
 volt, étele sáska s erdei méz!^{1 2}

Keresztelő Szent János, a Biblia szerint, szintén „halálraítélt” volt, mint *John Love*, s maga Radnóti is. Arról a legmélyebb affinitásról, amely egy életre szóló „testvéri” viszonyt feltételez *John Love* s a költő között, maga a késői költészet tanúskodik a legmeggyőzőbben. Vajon véletlen-e az, hogy még a *Járkálj csak, halálraítélt!* című kötet is Krisztus-képek felidézésével zárul?

4.

A *John Love*-legenda tehát tiszta költészet, mind Radnóti mind Holló részéről, s lényegében rejti bizonyára azt is, hogy oly nemes gondolatról van szó, amely tulajdonképpen nem teszi szükségessé azt, hogy a költő bármi forrásra is támaszkodjék. Minden kultúra mítoszaiban megtalálhatók a kitalált költő-orvos-próféta személyiségek, s egy olyan kulcs-névre, mint „John Love”, a költő maga is rájöhetett volna. De ha már itt tartunk, tegyünk fel még egy kérdést, mégpedig a novella szerzőjének lebilincselő onomasztikájáról. Honnan vette Holló különösen a „St. Vincent” és a „King White” nevet? Valami minimális betekintés, vagy legalábbis általános ismeret nélkül valószínűleg nem lettek volna hozzáférhetőek neki ezek a nevek. New Yorknak ha ugyanis St. Vincent nevezetű néger negyede nincs is, egy St. Vincent nevet viselő kórháza van, a város bohémnegyede, Greenwich Village közelében található (itt halt meg egyébként Dylan Thomas). S ha a „King White” elnevezés nem is rendelkezik hasonló topográfiai igényekkel, a kiszolgáltatott néger proletár lélektanát igen hatásosan tükrözi. A fehér az úr, a „király”; ahogyan ezt Radnóti verse is megfogalmazza: „Övé a kenyér, szőlő és levegő! / a tej föle itt is néki ráncosodik!” (1932. április 24., 11–12. sor). De annyi is bizonyos, hogy a fehérek értékskálájára felépített vallásoktatásban részesülő néger lelkében a mai napig zavar uralkodik afelől, hogy vajon nemes szín-e a fekete egy olyan lélekvilágban, ahol Jézus a bűntől beszennyezett lelket „fehérre mossa”. A „King White” név tehát nemcsak realitás-érzéklet, ezenfelül vágyálmot is kifejez, s azt is, hogy úgy-e? a mozit a négernek csak bérlik, az nem az ő birodalmuk. Immunitás az idegen területen elszenvedhető sérelemtől csak a fekete költő lelkében található. Hogy Holló Jenő novellájában mennyi függ ezektől a reálisan hangzó nevektől, azt abból is láthatjuk, hogy Radnóti hírfelirata az olvasónak mindeddig fölötte meggyőzőnek tűnt, s hogy a kép hitelességét eddig még senki nem vonta kétségbe. Magát Radnótit pedig igen vonzhatta ezeknek az idegen neveknek a varázsa; az Apollinaire szürrealista és kubista költészetén nagyraótt költőt a földrajzi nevek mindig is lekötötték; a nyelv szeretetének ez a formája végigkíséri egész életművét.^{1 3}

De ki volt az a Holló Jenő, aki *John Love* tragikus történetét oly erőteljesen megírta, s akinek „szerény” tárcája Radnóti Miklós művészetére ily befolyással volt? Életéről, munkásságáról csak részlegesen tudtam felvilágosítást kapni. Publicista és szépprózáirói tevékenységet fejthetett ki a húszas és a harmincas évek alatt; a *Népszavának* is munkatársa volt. Sem a kortárs, sem az újkori lexikonok nem vették fel életrajzi adatait. Annyit tudunk Holló Jenőről (ha ugyan nem egy magyarosított névről vagy egy írói álnévről van szó), hogy minden bizonnyal melegen szociális érzelmű ember lehetett, s hogy már 1907-ben fordításkötetei jelentek meg. Denis Diderot elbeszélő prózájának, Jean Jaurès és

^{1 2}I. m., uo.

^{1 3}A *Maki Hiroshi*-versben felidézett francia helynevek egzotikus varázsát tárgyalja BARÓTI, i. m., 300.

Paul Lafargue társadalomkritikai írásainak volt magyar nyelvű tolmácsolója.¹⁴ Az, hogy már a századforduló körül kötetei jelentek meg, arra enged következtetni, hogy az ismeretlen szerző legkésőbb az 1870-es évek derekán születhetett, s arra, hogy amikor *Fekete költő a pódiumon* című novelláját a *Népszavának* benyújtotta, érett, tiszta társadalmi szemléletről, tekintélyes stílkapacitásról tanúskodhatott.¹⁵

Az, hogy Radnóti Miklós, a költő, erre a novellára reagálva, egy valóságos világhíradói fikciót teremtett meg, nem kell, hogy túl meglepő legyen. Amint ezt már tudjuk, Radnóti olykor szívesen tett eleget misztifikátori hajlamának. Ha tudósító nincs, egy jó novella is megteszi a szolgálatot, s szinte megdöbbentő, ha Radnóti akkori érdeklődési köreit és rokonszenveit tekintetbe vesszük, mennyire úgy tetszik, mintha Holló Jenő tárcája szinte megrendelésre készült volna.¹⁶

Emery George
(Ann Arbor)

¹⁴ Az Országos Széchényi Könyvtár katalógusának adatai nyomán. A szóban forgó fordításkötetek jóformán kivétel nélkül a Népszava Könyvkiadó impresszuma alatt jelentek meg.

¹⁵ Szilágyi János szívélyesen közölte velem, hogy ő a felszabadulást követő évek során ismert egy dr. Holló Jenő nevű jogászt, aki a Szakszervezeti Társadalombiztosító Központ alkalmazottja volt. Ez a dr. Holló akkor már egy hatvan évet meghaladott úr volt, s így lehet, hogy egy a novellánk szerzőjével azonos egyénről van szó.

¹⁶ Arra gondolni sem merek, hogy a novellát maga Radnóti írta volna, egy ügyes álnév alatt, mely a „John Love” névnek majdnem egy tökéletes anagrammája. Vö. az „Eaton Darr–Radnóti” anagramma-trüffel. Viszont az sincs kizárva, hogy nevének e találó variációjára maga Holló Jenő gondolt.